

Gelijkheid als feit en als norm

G.A. Cohen

Hoogleraar aan het All Souls College, Oxford

Het marxisme is op sterven na dood. Toch hebben een aantal traditonele marxistische waarden, zoals gelijkheid, niets aan actualiteit ingeboet. Om die waarden in de samenleving van vandaag te verankeren, moeten socialisten een normatieve argumentatie ontwikkelen, die hun inspanningen op alle maatschappelijke terreinen richting kan geven.

Wetenschappers die zich met het probleem van de sociale ongelijkheid inlaten, worden verondersteld zich met harde feiten bezig te houden, feiten die echte of vermeende obstakels vormen op de weg naar een grotere gelijkheid. Maar feiten zijn, helaas, niet mijn specialiteit. Ik ben een politiek filosoof van angelsaksische signatuur, een grossier in argumenten. Feiten behoren voor mij tot de minder belangrijke premissen van de waarheid: het is niet mijn zaak ze te onderzoeken.

Mijn onwetendheid op het gebied van feiten brengt mij nochtans vaak in verlegenheid, want ik ben niet alleen filosoof, maar ook marxist, of semi-marxist, of semi-ex-marxist, of iets van die aard. En voor zo iemand is een gebrek aan feitenkennis bijzonder vervelend of, op zijn minst, ironisch. De klassieke marxistische geloofsstructuur beriep zich immers expliciet op feitenkennis en onderscheidde zich net daardoor van geloofsstructuren die niet bij het marxisme aanleunden. Volgens sommigen - en als je er bepaalde geschriften van Marx en Engels op na-leest, lijken zij het met deze bewering eens te zijn - was het marxisme zelfs louter en alleen op feiten gebaseerd, en lag juist daarin het onderscheid tussen het marxisme en het zogenaamde utopische socialisme, dat een verzameling dromen was, veeleer dan een reeks feitelijke waarheden.

Feiten omtrent gelijkheid

Nu is dat zogeheten grote verschil tussen het marxisme en andere vormen van socialisme belist overroepen. Waarden als gelijkheid, gemeenschapszin en menselijke zelfontplooiing hebben altijd integraal deel uit gemaakt van de klassieke marxistische overtuiging, tenminste als we het marxisme definiëren als de overtuiging van diegenen die tot de klassieke marxisten gerekend worden. Alle klassieke marxisten geloofden in een soort gelijkheid, zelfs al weigerden velen dat toe te geven en zouden maar weinigen kunnen gedefinieerd hebben in wat voor gelijkheid ze dan wel geloofden. Maar het is natuurlijk waar - en daarom is dat hardnekkig volgehouden verschil tussen het marxisme en de andere vormen van socialisme een overstatement en geen regelrechte leugen - dat de marxisten nooit de waarde gelijkheid, net zomin als enige andere waarde trouwens, diepgaand hebben onderzocht. Zij hebben hun aandacht altijd toegespitst op de harde bolster van feiten die hun waarden omgaf, op thesen omtrent de geschiedenis in het algemeen en het kapitalisme in het bijzonder; de thesen die het marxisme zijn bijzondere autoriteit, zelfs zijn morele autoriteit, verleenden. Maar het marxisme is die harde bolster, dat schild van veronderstelde feiten, kwijtgeraakt. Voor zover het marxisme nog leeft - in het werk van John Roemer of Philippe Van Parijs bijvoorbeeld - pre-

senteert het zichzelf als een verzameling van waarden en een reeks van ontwerpen om die waarden te realiseren. Het marxisme is nu teruggekeerd tot de utopische conditie waar het zich ooit zo trots tegen afzette. De zachte onderbuik is alles wat ervan overgebleven is.

In deze bijdrage wil ik illustreren hoe het marxisme zijn bolster van feiten met betrekking tot de waarde gelijkheid kwijtgeraakt is. Ik neem daarvoor mijn toevlucht tot een aantal amateuristische, zeer algemene beweringen over hedendaagse wereldfeiten.

De klassieke marxisten waren ervan overtuigd dat economische gelijkheid zowel historisch onvermijdelijk als moreel rechtvaardig was. In de historische onvermijdelijkheid geloofden ze zeer bewust. In de morele rechtvaardigheid geloofden ze min of meer bewust, en als ze er expliciet naar gevraagd werden, reageerden ze ook min of meer ontwijkend - Marx zelf heeft het antwoord op die vraag altijd ontweken. Het was gedeeltelijk omdat marxisten overtuigd waren van de historische onvermijdelijkheid van de economische gelijkheid, dat zij niet veel over de morele rechtvaardigheid ervan nadachten en dus ook weinig aandacht besteedden aan de vraag waarom die gelijkheid dan moreel rechtvaardig was, welke fundamentele normatieve principes aan de basis lagen van de morele superioriteit ervan. De communistische gelijkheid was in aantocht, ze was welkom, en het zou tijdverlies zijn te zitten theoretiseren waarom ze welkom was. Marxisten vroegen zich liever af hoe het hele proces zo snel en pijnloos mogelijk zou kunnen verlopen - want de snelheid waarmee de communistische gelijkheid zou worden tot stand gebracht en de maatschappelijke kosten ervan waren, in tegenstelling tot die gelijkheid zelf, niet onvermijdelijk.

Marxisten zagen twee zogenaamd onstuitbare historische trends die de ultieme economische gelijkheid onvermijdelijk maakten. De eerste trend was de groei van de georganiseerde arbeidersbeweging. De arbeiders waren voorbestemd om zich tegen de ongelijkheid te weer te stellen, omdat zij er niets bij te verliezen hadden. De arbeidersbeweging zou groter en sterker worden, tot ze genoeg macht had verworven om komaf te maken met de ongelijke maatschappij die haar

voedingsbodem was geweest. De andere trend die zou leiden tot gelijkheid, was de ontwikkeling van de produktiekrachten, de voortdurende groei van het vermogen van de mens om de natuur te zijn nutte te maken. In de toekomst zou er zo'n overvloed zijn, dat alles wat een mens nodig had voor een rijkelijk gevuld leven uit de gemeenschappelijke voorraad zou kunnen worden genomen, zonder iemand anders te benadelen. Niemand zou nog tegen zijn zin een bepaald werk moeten doen en toch zou iedereen hebben waar hij nood aan had, in de meest ambiteuze betekenis van het woord 'nood'. Uiteraard werd wel eens gesuggereerd dat na de revolutie die het proletariaat -vreedzaam of bloedig, wettig of onwettig, snel of langzaam- kon en zou tot stand brengen, de ongelijkheid opnieuw de kop zou kunnen opsteken, in een andere vorm wellicht. Dergelijke suggesties werden met het argument van de overvloed vakkundig in de kiem gesmoord. Eerst zou er een tussentijdse periode van beperkte ongelijkheid komen, in een lager stadium van het communisme, zoals Marx die beschreven had in zijn kritiek op het Gotha Programma. Als "alle bronnen van maatschappelijke rijkdom rijkelijker (zouden gaan) vloeien", zou zelfs die beperkte ongelijkheid verdwijnen.

Geen van beide hierboven beschreven voorstellingen is uitgekomen. Het proletariaat is niet uitgroeid tot een machtige klasse. Integendeel, de eenheid van de arbeidersklasse is verloren gegaan door precies die technologische ontwikkelingsprocessen die haar talrijker en sterker moesten maken. En de ontwikkeling van de produktiekrachten liep stuk op een grondstoffen tekort: de groei van de technische kennis bleek weliswaar onstuitbaar, maar de produktiekracht, m.a.w. de capaciteit om de natuur om te zetten in gebruikswaarde, nam niet in dezelfde mate toe, omdat de grondstoffenvoorraad daarvoor niet groot genoeg bleek te zijn. De aarde kwam in opstand...

Toen ikzelf mijn vertrouwen in de twee grote feitelijke beweringen van het marxisme verloor, zette ik mijn professioneel onderzoek op een ander spoor. Tijdens het eerste derde van mijn academische carrière -ik heb de hoop nog niet opgegeven dat het achteraf niet meer dan een

derde zal blijken- werd ik totaal in beslag genomen door het onderzoek naar de fundamenteën en het karakter van de twee gelijkheidsbevorderende onvermijdelijkheidsthesen die ik hierboven heb beschreven. Nu, aan het eind van het tweede *derde van mijn carrière, ben ik tegen wil en dank* verdiept geraakt in moreel-filosofische vragen omtrent de normatieve fundamenteën van gelijkheid, waarvan ik vroeger, uit praktische overwegingen, altijd dacht dat het niet de moeite loonde ze te onderzoeken. Het was toen niet nodig -of zo leek het althans- een argumentatie te ontwikkelen ten voordele van en omtrent gelijkheid als norm. Vandaag doe ik haast niets anders meer.

Solidarity Forever

When the union's inspiration through the workers' blood shall run,
There can be no power greater anywhere beneath the sun;
Yet what force on earth is weaker than the feeble strength of one,
For the union makes us strong.

It is we who ploughed the prairies, built the cities where they trade,
Dug the mines and built the workshops, endless miles of railroad laid;
Now we stand outcast and starving, 'mid the wonders we have made,
But the union makes us strong.

They have taken untold millions that they never toiled to earn,
But without our brain and muscle not a single wheel can turn; We
can break their haughty power, gain our freedom when we learn,
That the union makes us strong.

In our hands is placed a power greater than their hoarded gold,
Greater than the might of atoms magnified a thousandfold;
We can bring to birth a new world from the ashes of the old,
For the union makes us strong.

Nieuwe tijden, nieuwe vragen

Hierboven heb ik geschetst hoe de twee belangrijkste marxistische onvermijdelijkheidsbeweringen onjuist bleken te zijn. Nu zou ik graag enkele politieke gevolgen daarvan onderzoeken.

De eerste bewering is onjuist omdat het proletariaat stilaan uiteenvalt. Socialistische waarden zijn daardoor niet langer in de kapitalistische so-

ciale structuur verankerd: de strijd voor gelijkheid is geen reflexbeweging meer in het kapitalistische proces zelf. Er zijn dan ook vraagstukken ontstaan voor de socialistische moraalfilosofie waar men in het verleden niet mee geconfronteerd werd. Marxisten, of ex-marxisten, zoals Roemer, Van Parijs en ikzelf, houden zich nu dus bezig met moraalfilosofische en politiek-filosofische vragen waar marxisten in het verleden geen aandacht aan schonken, en waar ze vaak misprijzend op neerkeken.

Dat die aandacht nogal bruusk is verschoven, is te wijten aan diepgaande veranderingen in de klassenstructuur van de westerse kapitalistische samenlevingen. Die veranderingen hebben normatieve problemen doen ontstaan die voordien niet bestonden, of beter gezegd, vroeger weinig politieke betekenis hadden. Vandaag zijn die normatieve problemen politiek zeer belangrijk.

Om duidelijk te maken wat ik bedoel, citeer ik even een stuk van het tweede vers van *Solidarity Forever*, een oud Amerikaans socialistisch strijdlied:

*It is we who ploughed the prairies, built the cities where they trade,
Dug the mines and built the workshops,
endless miles of railroad laid;
Now we stand outcast and starving, 'mid the wonders we have made...*

Het stuk van dit vers waar het om te doen is, is het couplet "Now we stand outcast and starving, 'mid the wonders we have made...". *Solidarity Forever* werd niet alleen door revolutionaire communisten gezongen, maar ook door sociaal-democraten die niets méér wensten dan een aantal welvaartsvoorzieningen in een kapitalistische maatschappij waar aanvankelijk niets gedaan werd voor diegenen die in harde tijden hun werk kwijtraakten. Zoals de tekst suggereert, was de campagne voor de welvaartsstaat eigenlijk een strijd voor basisminima voor de werkende klasse: openbare voorzieningen werden beschouwd als een bescheiden compensatie voor het onrecht dat de arbeiders was aangedaan m.b.t. het produkt van hun eigen arbeid, de "wonderen" die zij gemaakt hadden. In *Solidarity Forever* zijn de verschoppelingen en hongerlijders die de welvaartsstaat zo nodig hebben, pre-

cies diegenen die de maatschappelijke rijkdom hebben gecreëerd. Ook in het bekende Amerikaanse klaaglied uit de jaren dertig, *Buddy, Can you Spare a Dime?*, gaat het daarover. Wanneer de man zingt "Once I built a railroad, made it run... once I built a tower, up to the sun...", moeten die verwezenlijkingen aantonen dat hij minstens recht heeft op wat centen.

In beide liederen vragen mensen om van de hongerdood te worden gered. Ze doen dat niet op basis van het argument dat ze er niet toe in staat zijn te produceren, maar wel op basis van het argument dat ze geproduceerd hebben en daarom niet aan hun lot mogen worden overgelaten. Twee condities, nl. nood en een door arbeid verworven recht, worden in het couplet uit *Solidarity Forever* in een typische oud-socialistische retoriek samengesmolten tot één aanspraak op steun. Ten tijde van dat lied was het mogelijk die twee te combineren, omdat in de ogen van de socialisten de massa uitgebuitede arbeiders zowat samenviel met de massa die de weldaden van de welvaartsstaat nodig had. Zij voelden niet aan dat er een conflict zou kunnen ontstaan tussen de rechten die afgeleid worden uit de productie, een doctrine die in het tweede deel van het couplet vervat zit ("Mid the wonders we have made"), en de meer egalitaire doctrine die in het eerste deel wordt gesuggereerd ("Now, we stand outcast and starving"), als dat deel op zichzelf wordt gelezen. Ook zonder uitgebreide argumentatie is het echter duidelijk dat de eisen die in beide delen van het couplet worden gesteld, op verschillende principes gebaseerd zijn. Uitgehongerde mensen zijn niet noodzakelijk mensen die geproduceerd hebben wat uitgehongerde mensen nodig hebben. En als datgene wat mensen produceren de rechtmatige eigendom is van henzelf, namelijk van de mensen die het hebben geproduceerd, dan is het duidelijk dat de uitgehongerde mensen die het niet hebben geproduceerd, er geen recht op hebben. Het oude beeld van de arbeidersklasse is er één van mensen die de rijkdom produceren én tegelijk die rijkdom niet hebben. Achter de versmelting van die twee karakteristieken in dat ene beeld gaat echter een schrijnende en problematische waarheid schuil: dat de twee pleidooien voor steun, nl. 'ik heb dit

gemaakt en daarom heb ik er recht op' en 'ik heb dit nodig, ik zal sterven of weggwijnen als ik het niet krijg' niet alleen verschillend, maar ook potentieel tegenstrijdig zijn.

Dat ze de wonderen gemaakt hadden en dat ze verschoppelingen waren die op de rand van de hongerdood leefden, waren twee van de vier karakteristieken die de marxisten in de hoogdagen van de socialistische beweging in de arbeidersklasse meenden te moeten ontdekken. Die vier karakteristieken waren natuurlijk nooit van toepassing op om het even welke verzameling mensen ooit, maar er was voldoende onderlinge convergentie om, met een flinke dosis enthousiasme en een tikkeltje zelfbedrog, de indruk te kunnen wekken dat ze samenvielen. Het communistische vertoog schreef aan de arbeidersklasse de volgende kenmerken toe:

1. de arbeiders vormden de meerderheid van de bevolking;
2. de arbeiders produceerden de maatschappelijke rijkdom;
3. de arbeiders waren de uitgebuite klasse in de maatschappij;
4. de arbeiders waren de behoeftigen van de maatschappij.

Bovendien had de arbeidersklasse twee andere kenmerken die uit de vorige vier voortvloeiden. De arbeiders waren zo behoeftig dat:

5. ze niets te verliezen hadden bij de revolutie, wat er ook de uitkomst van zou zijn;
6. ze de maatschappij konden en zouden veranderen (een logisch gevolg van de punten 1, 2 en 5).

Ik gebruik graag de volgende termen om die zes karakteristieken te benoemen: meerderheid, productie, uitbuiting, behoefte, niets-te-verliezen, revolutie.

Uit veel van de problemen waar de socialistische theorie en socialistische en communistische partijen tegenwoordig mee af te rekenen krijgen, blijkt dat de eerste vier karakteristieken steeds minder samenvallen. Bijzonder problematisch voor een politiek filosoof is het uiteengroeien van de karakteristieken uitbuiting en behoefte. Het dringt hem een keuze op tussen twee principes. Het eerste principe stelt dat mensen recht hebben op het produkt van hun arbeid en zit

vervat in de doctrine van de uitbuiting. Het tweede principe is de gelijkheid van lasten en lusten. Dat principe negeert het recht van iemand op het produkt van zijn arbeid, maar men heeft het nodig om steunmaatregelen te kunnen verderen voor de meest behoeftigen, die niet produceren en, a fortiori, niet uitgebuit worden. Dit is het meest belangrijke nieuwe normatieve probleem waarmee marxisten in het verleden niet geconfronteerd werden.

Als je jezelf ervan kan overtuigen dat de karakteristieken samenvallen, sta je politiek zeer sterk. Je kan tegen democraten zeggen dat ze het socialisme moeten omarmen, want de arbeiders vormen een overweldigende meerderheid van de bevolking. Je kan ook humanisten voor het socialisme proberen te winnen, want de arbeiders zijn enorm behoeftig. En vooral: je staat niet zo onder druk om de juiste idealen en principes van het socialisme te bepalen als anders wel het geval zou zijn. Twee redenen geven aan waarom niet. Ten eerste zijn er, als je aanneemt dat de karakteristieken samenvallen, verscheidene principes die de socialistische strijd rechtvaardigen. Er is geen praktische noodzaak om meteen uit te maken welk principe of welke principes essentieel zijn: vanuit praktisch oogpunt lijkt zo'n discussie alleen een verspillen van politieke energie. Ten tweede is het niet nodig je principes duidelijk uit te spreken om de mensen van je zaak te overtuigen: de karakteristieken meerderheid, produktie en niets-te-verliezen hebben al overtuigingskracht genoeg.

Er is nu geen maatschappelijke groep meer die een patent heeft op die karakteristieken, en dus op de revolutie-karakteristiek. Het is gedeeltelijk daardoor dat marxisten, of vroegere marxisten, zich meer en meer gaan toeleggen op de normatieve politieke filosofie. Door de desintegratie van de karakteristieken is een intellectuele noodzaak ontstaan om te filosoferen. Die intellectuele noodzaak hangt sterk samen met een politieke noodzaak om duidelijker dan ooit waarden en principes te omschrijven, ter verdediging van de socialistische zaak. Een normatief pleidooi is minder noodzakelijk als de karakteristieken samenvallen. Je moet niet argumenteren voor een socialistische revolutie als principe, wanneer

mensen daar door de ernst van hun situatie vanzelf toe worden gedreven en nog in een goede uitgangspositie verkeren om het te halen ook.

Karakteristieken 1 tot en met 4 vormen tegenwoordig het leitmotief in de politiek van een bepaald soort linkervleugel of post-linkervleugel in Groot-Brittannië. Vooreerst bestaat er zoiets als een meerderheidspolitiek (die ook wel eens regenboogpolitiek genoemd wordt). De aanhangers daarvan zijn socialisten die de desintegratie onderkennen. Zij zijn voorstanders van meer maatschappelijke gelijkheid en zoeken daarvoor een meerderheid op een zeer heterogene basis: slecht betaalde arbeiders, werklozen, slachtoffers van discriminatie op basis van ras, geslacht of seksuele voorkeur, verwaarloosde bejaarden, een-ouder-gezinnen, zieken, enzovoort. Daarnaast is er een produktiepolitiek, met minder nadruk dan vroeger op de uitbuiting. Dat soort politiek was kenmerkend voor de Harold Wilson-retoriek uit 1964: de reactionaire Britse structuren zouden wegsmelten in de 'witte hitte' van een technologische revolutie; een alliantie van proletarische arbeiders en hooggeschoolde werknemers zou de macht van de kapitaal- en grootgrondbezitters en andere renteniers definitief breken. Deze produktie-politiek is gebaseerd op een Saint-Simoniaans verbond van arbeiders en high-tech-werknemers, met een grotere nadruk op het parasiteren van diegenen die niet deelnemen aan het produktieproces dan op de uitbuiting van diegenen die er wel aan deelnemen (omdat sommige hoogvliegers die tot die Saint-Simoniaanse categorie behoren moeilijk kunnen worden beschouwd als uitgebuit). Een uitbuitingspolitiek, die tot op zekere hoogte pretendeert ook de andere karakteristieken te incorporeren, karakteriseert verschillende vormen van verouderd Scargilliaans labour-socialisme. En ten slotte is er nog de op behoefte gebaseerde politiek van de sociale rechten-activisten. Zij vinden dat radicale actie in de eerste plaats op de behoeftigen gericht moet zijn en steken hun energie daarom in alle mogelijke organisaties die iets proberen te doen aan wereldwijde verschijnselen als (kans)armoede, honger en onrecht. Dat soort organisaties bestond niet toen de desintegratie van de arbeidersklasse nog niet zo vergevorderd

was en de arbeidersbeweging en de beweging voor sociale rechten zowat identiek waren. (Filantropische acties voor verwaarloosde kinderen, daklozen en arme bejaarden bestonden natuurlijk ook al voor de oprichting van dit soort organisaties. De huidige organisaties opereren echter niet in een geest van liefdadigheid, zoals vroeger. Hun uitgangspunt is veeleer het bestrijden van onrecht; en dan meer precies onrecht dan niet onder de noemer uitbuiting terug te brengen is).

Als de meest behoeftigen identiek zijn aan of een onderdeel vormen van de uitgebuite arbeidersklasse, dan staat de socialistische uitbuitingsdoctrine het socialistische principe van verdeling naar behoefte niet in de weg. Maar als de echt behoeftigen niet meer gelijkstaan met de uitgebuite producenten, dan is de marxistische uitbuitingsleer flagrant in tegenspraak met zelfs de meest bescheiden variant van het welvaartsstaat-principe. Er zijn op die manier taken ontstaan voor de socialistische politieke filosofie die er vroeger niet waren.

De problemen op wereldvlak

Als ik mijn bedenkingen over de desintegratie van de arbeidersklasse op een seminarie ten berde breng, of ze voorleg aan een meer politiek geschoold publiek, gebeurt het wel eens dat iemand verontwaardigd opstaat. Hij of zij beweert dan dat ik mijn blikveld moet verruimen; ik zal dan merken dat de opgesomde kenmerken wel degelijk nog samenvallen, maar dan op wereldvlak. Men verwijt mij dus blind te zijn voor het feit dat er een internationaal proletariaat ontstaan is of aan het ontstaan is, dat alle klassieke kenmerken vertoont.

Dat is zondermeer fout. In de landen die het overgrote deel van de wereldbevolking voor hun rekening nemen, zijn er zeker arbeiders, die vroeger afgesneden waren van het kapitalistische systeem maar er nu wel toe behoren, die overduidelijk de kenmerken uitbuiting en nood combineren. Je vindt ze in Indische staalfabrieken, in de assemblage-afdelingen van Koreaanse elektronica-ondernemingen, enzovoort. Maar ze vormen helemaal geen meerderheid in of over de grenzen van die samenlevingen heen. Die samenle-

vingen blijven immers grotendeels agrarisch. Bovendien zijn de producenten in kwestie geen onmisbare arbeidskrachten voor het kapitalisme, in de traditionele marxistische zin. De motor van de wereldproductie vandaag is de transnationale onderneming, die naar willekeur groepen arbeiders aanneemt en weer afdankt. Geen enkele van die groepen heeft ook maar enige slagkracht omdat er zo veel andere groepen klaarstaan om die ene groep te vervangen als dat nodig is; zij vormen een soort industriële reserve. De huidige en potentiële proletariaten van Indië en China staan klaar aan de fabriekspoorten van Birmingham, Detroit en Lille, en van Manila, Sao Paulo en Kaapstad.

Het lijkt een historische wetmatigheid dat het kapitaal zich concentreert en verenigt voor de arbeiders zich verenigen. Dat gebeurt in concentrische geo-sociale cirkels. Het kapitaal klit samen in aandelenmaatschappijen voor die maatschappijen de confrontatie aangaan met arbeiders die zich verenigd hebben in vakbonden. En bedrijven smelten samen tot nationale ondernemingen voor de verspreide plaatselijke arbeidersvakbonden een nationale structuur hebben kunnen oprichten. Hoewel dat tijd kost, haalt de arbeidersbeweging het kapitaal altijd in, tenminste binnen de grenzen van de natie-staat. Maar omwille van culturele en economische redenen is het veel moeilijker voor de arbeidersbeweging om op internationaal vlak die inhaalbeweging te maken. Het probleem ligt niet bij de dimensie waar Marx en Engels zich zouden op toegespitst hebben: transport en communicatie. Communicatie is goedkoop en gemakkelijk geworden. Maar de culturele diversiteit en de grote kloof in huidige en verwachte levensstandaard die staten dikwijls scheidt, maakt het moeilijk voor de respectieve arbeidersklassen om zich met elkaar te identificeren.

In een van die traditionele socialistische liederen die de gevoelens van de oude arbeidersbeweging onder woorden brachten, begint het laatste vers als volgt:

*I see my brothers working
Throughout this mighty land
I pray we'll get together
And together make a stand.*

Binnen de grenzen van een bepaald land lag zo'n vereniging, zo'n overstijging van culturele en economische verschillen, min of meer binnen bereik. Soms werd ze ook gerealiseerd. Maar op wereldschaal is het een wel erg onrealistisch vooruitzicht. Wat kan een technicus bij Boeing uit Seattle zich voorstellen onder samenwerking met een arbeider op een Indiase theeplantage? *Als er enige vorm van solidariteit bestaat die die twee kan samenbrengen, dan moet ze doorde- semd zijn van de morele argumentatie die in het verleden voor de proletarische revolutie zo onno- dig leek. De arbeiders die zich tot de bestbetaal- de lagen van het wereldproletariaat mogen reke- nen, moeten vatbaar zijn voor een morele argu- mentatie, wil men enige vooruitgang maken op dat gebied.*

Gelijkheid blijft actueel

De vooruitzichten voor het bereiken van ge- gelijkheid zijn veranderd, omdat de marxistische voorspelling dat de arbeiders zich zouden vereni- gen onjuist gebleken is. Het oude (deels echte, deels ingebeelde) werkzame bestanddeel van de socialistische transformatie is daarmee verdwe- nen, en er zal nooit meer iets van een dergelijke potentie in de plaats komen. Wij zullen ons moe- ten behelpen met iets minder vermogends, en met een grotere dosis morele argumentatie dan vroeger 'in' was. Maar gelukkig zijn ook in de nieuwe situatie elementen te vinden waardoor de gelijkheidseis van weleer zijn actualiteit behoudt. Die eis kan opnieuw geformuleerd worden op basis van een nieuw, en zoals wij zullen zien, pa- radoxaal argument dat verbonden is met de on- juistheid van de marxistische theorie van de overvloed.

De nieuwe grondslag voor de gelijkheidseis houdt verband met de ecologische crisis. Die cri- sis -en dat is wellicht uniek in de geschiedenis van onze soort- gaat de hele mensheid aan. Ui- teraard is er heel wat controverse over de schaal van die crisis, net als over de remedie trouwens - als het al niet te laat is om over een remedie te spreken. Ook al zijn er harde controverses, toch lijken twee vaststellingen buiten kijf te staan: de crisis is omvangrijk en onmiddellijk, en de reme- die vereist een radicale verandering van levens-

stijl, in die zin dat de gemiddelde consumptie in de westerse landen zal moeten worden terugge- schroefd. De westerse levensstandaard, gemeten in termen van energie- en grondstoffenverbruik, zal drastisch moeten dalen, en de levensstan- daard in de niet-westerse landen zal nooit het huidige westerse peil evenaren.

Als de levensstandaard over het geheel geno- men stijgt, is het relatief gemakkelijk voor diege- nen onderaan de ladder om de kloof tussen hen- zelf en diegenen aan de top te tolereren. In een maatschappij waar iedereen erop vooruitgaat, zijn de verschillende ideologieën die ongelijkheid ondersteunen in zekere mate nuttig, maar echt noodzakelijk om een aanvaarding van die onge- gelijkheid af te dwingen zijn ze niet. Het alternatief -het verwerpen van de ongelijkheid- is immers zo kostelijk in termen van inzet, energie en bloedvergieten, dat het voor de relatieve have- nots een veel betere gok is de waarschijnlijke stijging van hun levensstandaard af te wachten. In een context van economische vooruitgang kunnen zij beter de ongelijkheid aanvaarden dan de vooruitgang te verstoren in naam van de ge- gelijkheid. Maar als vooruitgang plaats moet maken voor achteruitgang, als de materiële levensstan- daard moet teruggeschoefd worden op straffe van het verdwijnen van de mensheid, dan vrees ik dat geen enkele ideologie arme mensen en arme landen zal kunnen verzoenen met blijvende grote verschillen in rijkdom en comfort.

Als ideologieën niet langer in staat zijn de on- gelijkheid in stand te houden en tegelijk de so- ciale en internationale vrede te bewaren, dan zie ik slechts twee mogelijk scenario's. In het eerste scenario wordt de ongelijkheid in stand gehou- den, zelfs al daalt de levensstandaard van massa's mensen, door middel van brutale repressie. In het tweede scenario is dwang minder nodig, of is op zijn minst minder dwang nodig, omdat de da- ling van de algemene levensstandaard gepaard gaat met een afname van de ongelijkheid, en on- danks de daling van het gemiddelde, met een stijging van de levensstandaard van de allerarm- sten. En dan zal het liberalisme, dat altijd een ambigue positie heeft ingenomen ten opzichte van gelijkheid, het liberalisme met zijn onuitput- telijke arsenaal van ideologie en sentiment, ertoe

verplicht zijn zich voor het eerst ondubbelzinnig uit te spreken voor gelijkheid, want het alternatief voor gelijkheid is de dwang die het liberalisme zo verfoeit.

Paradox

Hogerop gaf ik aan dat de nieuwe argumentatie voor de gelijkheidseis een paradoxaal aspect had. Ik ga daar nu verder op in aan de hand van de slogan die de volledige draagwijdte van het marxistisch communisme het best weergeeft: 'van ieder naar vermogen, aan ieder naar behoefte'. Dat is de meest egalitaire formule die ooit is bedacht, en het mag een raadsel heten waarom zo'n doordenker als Marx ooit kan hebben gehoopt, ja zelfs geloofd dat zo'n maatschappij er zou komen. De enige verklaring daarvoor is dat hij ervan overtuigd was dat de industriële vooruitgang zo'n overvloed zou creëren dat er geen conflict meer zou zijn tussen de vervulling van de behoeften van één persoon en die van iemand anders, en dat er dus ook geen ruimte meer zou zijn voor inegalitaire concurrentie tussen individuen of groepen.

Wij kunnen niet volharden in Marx' pre-groen materialistisch optimisme. Wij moeten die visie opgeven. Maar als het inderdaad zo is dat de ecologische crisis ons bijzonder smalle marges laat, dan moeten wij ook het pessimisme over sociale mogelijkheden laten varen dat achter Marx' optimisme over de materiële mogelijkhe-

den schuilging. Want Marx dacht dat materiële overvloed niet alleen een voldoende, maar ook een onontbeerlijke voorwaarde voor gelijkheid was. De overvloed moest alleen totaal zijn, zodat er geen voedingsbodem meer zou zijn voor belangrijke belangenconflicten. Alles wat niet die totale overvloed benaderde, zou onvermijdelijk leiden tot verdere sociale strijd, een "strijd om levensnoodzakelijke goederen ... en alle oude bekende rottoestanden". Het was omdat hij zo compromisloos pessimistisch was over de sociale gevolgen van alles anders dan grenzenloze overvloed dat Marx wel zo optimistisch moest zijn over de mogelijkheid van die overvloed.

Omdat wij Marx' optimisme over de materiële mogelijkheden niet kunnen delen, kunnen wij ook zijn pessimisme over de sociale mogelijkheden niet delen, als wij een draaglijk toekomstbeeld voor de mensheid willen staande houden. Wij kunnen er niet op vertrouwen dat de technologie de dingen wel voor ons zal oplossen: wij moeten ze zelf oplossen. De paradox waar ik het over had is dus de volgende: terwijl de meest ontwikkelde vorm van socialistische theorie, het marxisme, de voorwaarde voor gelijkheid zag in de overvloed, moeten wij gelijkheid nastreven in een context van, en met als stimulans, de schaarste. Ik hoop dat dat inzicht voortaan de inspanningen van socialistische economen en filosofen richting zal geven.